

Kognitív stílusok

Dr. Tóth László

A kognitív stílusok a személyiségváltozóknak a megismerésre gyakorolt hatását megvilágítani hivatott pszichológiai konstrukciók. A kutatók általában egyetértenek abban, hogy a kognitív stílusok a figyelem, az emlékezés, az észlelés és a gondolkodás *módjaiban* tükröződő egyéni különbségeket fejezik ki.

A kognitív stílusok nem azonosak a képességekkel. A képességek egypólusúak és egyértelmű értékvonattal rendelkeznek (a képesség lehet nagy vagy kicsi, s ha több van belőle, az egyértelműen előnyösebb az alkalmazkodásra nézve), míg a kognitív stílusok kétpólusúak és érték differenciáltak (azaz egy kontinuum két végpontját jelenítik meg, és mindkét végpontnak vannak előnyei és hátrányai az alkalmazkodásra nézve). Emellett a képesség specifikus működésmódot jelez, mint amilyen a verbális, a numerikus, vagy a térbeli tájékozódó képesség, míg a kognitív stílus a képesség, a személyiség és az interperszonális működés sajátos ötvözet.

A kognitív stílusok közül talán a *mezőfüggőség–mezőfüggetlenség* a legismertebb. Olyan kísérletekben vizsgálták, ahol a kísérleti személyeknek el kellett vonatkoztatni a vizuális információktól a függőleges irány meghatározásában (rúd-keret próba; dönthető szoba, illetve szék módszere). Az eredmények szerint az egyének között különbség volt abban a tekintetben, hogy mennyire tévesztették meg őket a látott és a belső érzésből fakadó információk közötti ellentmondások. Az elnevezés onnan való, hogy egyesek függetleníteni tudták magukat a környezeti mező ingereitől, és csak a belső érzéseikre hagyatkoztak, míg mások nem tudtak elszakadni a vizuális támpontoktól. A későbbi kísérletek során kiderült, hogy

ez a stílus az információfeldolgozás egészét meghatározza: a befogadásra kerülő ingerek még az értelmi felfogást megelőzően ún. tárgymezőbe szerveződnek. A mezőfüggő emberek ezt a szerveződést adottnak veszik, míg a mezőfüggetlenek hajlamosak újjászervezni. De a mezőfüggőség–mezőfüggetlenség stílusnak nemcsak kognitív, hanem személyiségbeli és társas összetevői is vannak. A mezőfüggetlen egyén elemző beállítottságú, az ingereket függetleníteni tudja a helyzettől, ítéleteiben önmagára támaszkodik, személytelenül viszonyul a dolgokhoz, nehezen meggyőzhető, inkább elméleti vagy elvont gondolkodást igénylő foglalkozást választ magának. Ezzel szemben a mezőfüggő egyén globális szemléletű, az ingereket nem tudja a helyzettől elkülöníteni, a környezetében keres viszonyítási támpontokat, fontos számára a társas támasz, könnyen meggyőzhető, inkább a humán pályák iránt érdeklődik.

A mezőfüggőség–mezőfüggetlenség mellett a legjelentősebb kognitív stílusok a következők:

- *Kognitív komplexitás – kognitív szimplicitás*, ami a kognitív rendszer strukturális tulajdonságaiban mutatkozó egyéni különbségekre utal: a diszkrimináció és differenciáltság mértékére, és a kognitív egységek hierarchikus integrációjára.

- *Reflektivitás – impulzivitás*: hajlamoság a szóba jöhető alternatívák gondos mérlegelésére, vagy hajlamosság az első elfogadható válasz azonnali kinyilvánítására.

- *Átfogó kategorizálás – leszűkített kategorizálás*, ami arra utal, hogy a kategorizálás során egyesek következetesen szélesebb, míg mások következetesen szűkebb kategóriahatárokkal dolgoznak.

- *Kiegyenlítő – kiélező*: míg egyesek hajlamosak az ingerek között ténylegesen meglévő különbségeket elmosni,

minimalizálni, addig mások ezeket a különbségeket felnagyítják.

- *Konvergens – divergens*: míg a konvergensen gondolkodók egy irányba haladnak a konvencionálisan legjobbnak tartott következtetés felé, addig a divergensen gondolkodók a változatosságra, a mennyiségre és az eredetiségre törekednek.

Bár a felsoroltakon kívül több tucat kognitív stílust leírtak a kutatók, a sort azért nem folytatjuk, mert az az igazság, hogy ezek nagy többsége nehezen megítélhető, azaz nem érzékeltetik világosan a jó, illetve a gyenge kognitív teljesítményt.

Iskolai vonatkozásban leginkább a mezőfüggőség–mezőfüggetlenség és a reflektivitás–impulzivitás stílusokat vizsgálták. A mezőfüggő tanulók jobban odafigyelnek a tanulási situációk társas összetevőire, a szociális jelzésekre – különösen a bírálatra – érzékenyen reagálnak, míg a mezőfüggetlen tanulók a szociális jelzéseket kevésbé veszik figyelembe. A mezőfüggő tanulók a jól strukturált anyagokat kedvelik, emellett szeretik, ha világosan meghatározzák számukra az elérendő célt és a célhoz vezető módszereket. A mezőfüggetlen tanulók a kevésbé strukturált anyagot kedvelik, és kevésbé tartanak igényt arra, hogy mindent a „szájukba rágjanak”, ehelyett inkább maguk szeretik felfedezni a dolgokat. További különbség, hogy a mezőfüggetlen diákok jobban és önállóbban tanulnak, mint a mezőfüggők, jobban olvasnak, valamint jobbak a matematikában és a természettudományi tárgyakban. A mezőfüggetlen diákok kevésbé, míg a mezőfüggők jobban igénylik a megerősítést.

A *reflektivitás – impulzivitás* kognitív stílusa lényegét tekintve azt fejezi ki, hogy azokban az esetekben, amikor a problémamegoldás során különféle alternatívák adódnak, a tanulók mennyire hajlamosak a problémamegoldás helyes-

sege, érvényessége felett elgondolkodni. A reflektív stílusú tanulók hosszasan töprengenek a válaszon, és ritkán hibáznak, míg az impulzív stílusú tanulók a pillanat hevében cselekednek, azaz az első eszükbe jutó választ azonnal kimondják, és emiatt sokat hibáznak. A reflektív tanulók továbbá a nehezebb feladatokat kedvelik, és a feladatmegoldás során ki-

tartóak, míg az impulzív tanulóakra ennek az ellenkezője jellemző. Az impulzív stílusnak ott van a veszélye, hogy a pedagógusok az ilyen tanulókat a gyakori hibás válaszok és az oda nem figyelés miatt hajlamosak gyengébb képességűnek minősíteni, holott semmivel sem „butábbak”, csupán a reagálási módjukban térnek el a reflektív tanulóktól.

A kognitív stílusok jelenleg legnépszerűbb változatai, illetve leágazásai a tanulási stílusok, amiről 2008/3. számunkban olvashattak.

A szerző a Debreceni Egyetem, Pedagógiai-Pszichológiai Tanszékének vezetője.

Az emberi elme rejtélye: savant szindrómás tehetségek

Harmatiné dr. Olajos Tímea

A savant szindróma – időnként szavantizmusként is használatos a kifejezés – D. Treffert, a téma neves kutatója szerint egy olyan ritka állapot, melyben fejlődési rendellenességgel bíró személyek (beleértve az autizmust is) egy vagy több olyan területtel rendelkeznek, melyen szakértelemmel, élelméjűséggel, kiváló képességekkel bírnak, ám ugyanakkor e területek kontrasztot mutatnak az egyén általános korlátaival szemben. A savant szindróma egyelőre kevésbé megértett állapot, olyannyira, hogy ma még nincs széles körben elfogadott kognitív elmélet a tehetség és a deficit egyidejű fennállásának magyarázatára.

Treffert szerint ez az állapot lehet örökletes, de lehet szerzett is. Együttesen áll fenn más fejlődési rendellenességekkel: mentális retardációval, agysérüléssel, vagy prenatális/születés előtti, perinatális/születés körüli, posztnatális/születés utáni vagy későbbi gyermekkori, esetleg felnőttkorban előforduló agyi betegséggel. A savant szindrómások körülbelül fele autista, az autisták körülbelül 10%-a rendelkezik savant képességekkel. Tehát *nem minden savant autista, és nem minden autista savant*. Más kutatók úgy fogalmazzák, hogy az autizmus és a savant képességek kapcsolódhatnak egymáshoz.

Terminológia: A szindróma egyik legkorábbi leírása Benjamin Rush nevéhez fűződik. 1789-ben ismertette Thomas Fuller esetét, aki kiemelkedő számlási képességgel rendelkezett. Amikor például azt kérdezték tőle: hány másodpercet élt az a személy, aki hetvenéves, tizenkét napos és tizenkét órás? Kilencven másodpercen belül helyes választ adott (2 210 500 800) úgy, hogy közben figyelembe vette: ez idő alatt tizenhét szököv is volt.

A fogalom használata körül egyéb-ként sok a zűrzavar, bizonytalankodás. A szindrómában szenvedőket gyakran egyszerűen savantoknak nevezik. Ez az elnevezés félreértések forrása lehet, mivel a savant kifejezés önmagában jelenthet olyan személyt, aki nagy tudású ember, egy részterületen nagy ismerete van.

Használatos még – igaz helytelenül, mert az érvényes orvosi terminológia nem fogadja már el – a Down (1887, hivatkozva Treffertre, 1999) nevéhez kötődő „savant idiot” kifejezés is. Down harmincéves praxisából tíz olyan esetet ismertetett részletesen, melyek zenei, aritmetikai, művészi képességekkel és rendkívüli memóriával párosulnak, s melyekben ma a savant szindróma jegyeit ismerjük fel. Az „idiot” (idióta) orvosi kifejezés a huszadik század elején volt használatos, és olyan személyre utaltak vele,

akinek az intelligenciahányadosa huszonöt alatti volt.

A savant szó pedig a francia nyelvből származik, elsődleges jelentése: tudni. Míg a leírás helytállóan bizonyult, addig a fenti elnevezésről kiderült, hogy téves. Szinte valamennyi esetben negyven fölötti IQ pontszámot állapítottak meg. Így a későbbiekben a pontosság és a személyi méltóság érdekében került bevezetésre a ma már széles körben elterjedt *savant szindróma* kifejezés. E formula használata az „autista savant” fogalomnál is kívánatosabb és helytállóbb, mert csak a savantok felénél állapítható meg autizmus spektrum zavar, a többi esetben a központi idegrendszer más betegsége vagy sérülése áll fenn.

A savant szindróma jellemzői

• Csodálatos memória

Amiben majdnem minden savant szindrómás személy közös jellegzetességet mutat, az a *figyelemre méltó memória*, mely rendkívül mély, de igen szűk. Ez azt jelenti, hogy az adott személy érdeklődésének megfelelő szűk területre (pl. telefonszámok, az ismert prímuszámok, történelmi események) korlátozódik. A savant szindrómások procedurális/implicit memóriájának jellemzésére gyakran használatos jelzők: mechanikus, automatikus, nem tudatos, konkrét. Hétköznapi példával élve, az emlékeztük egy fényképezőgéphez hasonlóan